

Titz, Karel

[Výklady Hasištejnskeho [i.e. Hasištejnského], ze slovníku zv. Lactifer, výklad Dubraviův, Zigmunda z Púchova, Rescheliův, Veleslavínův, Theobaldův, Komenského, Balbínův, Beckovského, Lenfantův jsou výklady ex post]

In: Titz, Karel. *O původu jména Žižka*. Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. [9]-15

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126441>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1.

Popravčí kniha rožmberská (na str. 43) k letům 1420—21 zaznamenává: „*Žižka* jakýsi jednooký z Hradiště“ a po druhé tamtéž: „*Žižka* jednooký z Tábora.“ Zápis tento považují někteří za první a soudobý výklad našeho jména. Toman praví o tom na str. 783: „... zde *Žižka* může býti příjmení, neb snad jen appellativum pro jednookého.“ Šusta však na str. 24 poznamenav, že tu jde o jinou osobu, než jest slavný vůdce tábořský, dí: „Již tehdy tedy, v době, kdy sláva *Žižkova* byla teprve na postupu, jednooci byli označováni jako *Žižkové*; označení to dostačovalo k jejich identifikaci před soudem a zatlačovalo zcela do pozadí jejich jméno křestní.“ K tomuto mínění Šustovu se přidává Frianta na str. 195.

Není to však správné. Na to poukázal už Vojtíšek (na str. 2): „Uvádí-li se, že v *Popravčí knize rožmberské* již r. 1420—21 zmiňuje se »*Žižka* nějaký jednooký«, nemožno z toho usuzovati, že *Žižka* znamená jednookého, vždyť takové označení bylo by pleonasmem tehdy nemožným, jako nikdo nenapsal nikdy Bezručka bezruký, Bradáč bradatý atd.“ Pak toto mínění Tomanovo a Šustovo vyvrátil Pinsker, *Čas* 1911 č. 123, str. 2: „Poukaz prof. Šusty na rožmberskou knihu popravčí mluví proti výkladu běžnému, neboť bylo-li jméno *Žižka* totožno s jednookým (což tehdy bylo zajisté obecně známo), nač by útrpně tázaný Chmel byl musil ku jménu *Žižka* dodávati jako bližší označení osoby dle tělesné vady slova »nějaký jednooký«, z nichž vidíme, že *Žižku* neznačil jednookého?... Proto nelze mluvit o tautologii, kterou by popis ničeho nezískal.“

Zkrátka, soudíme my, r. 1421 na českém jihu byli známi *Žižkové*, kteří měli oči obě, proto náš svědek svého *Žižku* blíže určuje slovem „jednooký“. Proto to nemůže býti výkladem našeho jména.

2.

Záznam *Popravčí knihy rožmberské* není jedinou oporou těm, kdož jméno *Žižka* vykládají za jednooký, jest však nejstarší, totiž z doby počátků *Žižkovy* slávy. Proto jsme jej uvedli na prvním místě.

V literatuře české století XV., XVI. a XVII. je doložena řada výkladů podobného smyslu.

První takový výklad jména *Žižkova* nalézáme u vynikajícího humanisty českého Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Ten na sklonku r. 1497 „poslal Petrovi z Rožmberka v podobě listu naučení, kterak jakožto nejvyšší hejtman království českého úřad svůj konati by měl“ (vyd. Truhlářovo str. 78). List tento, spíše traktát, napsaný původně latinsky, zachoval se jen v českém překladě Řehoře Hrubého z Jelení ve sborníku z r. 1513 (tamtéž str. 103). I čte se tam (Truhlář na str. 92):

„Nebo když sú (Theokrita) jatého k Antigonovi vedli a přátelé mu jeho pravili, že všechno prosbami může na Antigonovi obdržeti, jak jest nejprv před oči krále přišel, toto řekl: „Což mi zlý naději, *Žižko*, k životu dáváš?“ Kterýmžto nepříhodným šprýmem jsa Antigonus popuzen (neb ztratil jest byl jedno oko), Theokrita kázal uchytili a zamordovati.“ —

R. 1511 slovník zvaný *Lactifer* praví: „*Monoculus*, jednowoký, *žiška*“ (čti *žiška*). —

Jan Skála, narozený v Plzni okolo r. 1490, později biskup olomoucký, známější svým literárním jménem Jan Dubravius, skladatel historie české vydané r. 1552 (zemřel r. 1553), vykládá v 23. knize jméno *Žižkovo* takto: „*Is Zisco*, quod monoculus sonat...“ (ten *Žiška*, což znamená jednookého...). —

Zigmund z Púchova v knize *Kosmografia česká*, vydané roku 1554, praví: ... „hlavě své oko vyloupiti a *žižku* z ní udělati.“ —

Reschelius, *Dictionarium bohemicolatinum* (Olomouc r. 1562): u hesla *Oko*: gedno Oký = *Monoculus*, *Unoculus*; u hesla *Woko*: gedno Woký *monoculus* atd. U hesla *Žižka* *monoculus* atd. jako svrchu. V *Dict. lat.-boh.* z r. 1570: u hesla *oculus*: *unoculus*, *monoculus* = gedno-oký, *Žižka*. U hesla *luscus* čteme: *gednowoký* atd., avšak ke konci knihy (sign. V uuu 4a): *luscus* *gednowoký*, *Žižka*.¹ —

Daniel Adam z Veleslavína v *Kalendáři historickém* na str. 77 druhého vydání (z r. 1590) ke dni 10. února píše: „R. 1407 zemřel Vilém I., přijímám *Cocles*, to jest *Žižka*², markrabí míšenská.“ V slovníce zvaném *Silva quadrilinguis* z r. 1598 čteme na str. 1872: „*Žižka*,

¹ Na Reschelia upozornil mne pan univ. prof. dr. Fr. Novotný, jemuž jsem zavázán i za některé jiné přátelské pokyny.

² Netřeba dokládati, že současníci jeho čeští tomu Vilémovi *Žižka* neříkali, protože ho málo znali.

jednovoký, cocles... einaugig.“ V Nomenklatoru na str. 178: „gednooký, žižka, cocles.“ —

Zacharias Theobald v knize Hussitenkrieg r. 1609 uvádí na str. 187: „Přihodilo se, že jeden muž ze šlechty, Jan z Trocnova neb Trutnova (Johann v. Trocznowa), u jednoho měšťana neb jak Hájek míní, radního Nového města, jménem Bartoně Fleišra hostem byl. Týž slul obecně též *Žiška* (*Zischka*), neboť byl jednooký, druhé v boji ztrativ.“ —

Jan Amos Komenský v *Janua linguarum*, vydané v Lešně po prvé r. 1635, vykládá: „Šilhan rozkrouceně, mhourán a brlooký pobočně hledí; *Žisska* (mělo by se tedy vysloviti *Žiška*) jednooký jest, oka druhého zbavený.“ —

Bohuslav Balbín (nar. 1621, † 1688) vypravuje ve spise *De militia Bohemorum* (Riegger, *Materialien* 12, 51): „*Ziska*... adversus crucigeros pro Polonis ordines ductavit, ibi in bello Prutenico primum oculum amisit, unde *Zisska*... seu cocles militari joco dictus est (*Žiška*... proti (německým) křižákům vojevodil Polákům; tam za pruské války ztratil první oko, od čehož žertem vojáckým nazván jest *Žiška* čili jednooký).“ —

Jan Beckovský (nar. 1685, † 1725) zmiňuje se ve spise *Poselkyně*, ovšem patrně podle Balbína, o *Žižkovi* takto: „Když pak proti nepřítelům v Prusích mužně bojujice oko ztratil, zván byl *Žiška*, to jest jednooký!“ —

Lenfant má v *Histoire de la guerre des Hussites*, Amsterdam 1731, 2. díl, str. 90, pozn. 2: „*Jean Ziska*, ainsi appelé parce qu'il étoit borgne ce que signifie le mot *Ziska* en Bohémien, étoit un Gentilhomme né dans un Bourg de Bohême appelé Trocznow dont il portoit le nom avant que de s'appeller *Ziska*.“ (*Jan Žižka* nazvaný takto, protože byl jednooký — neboť tolik znamená slovo *Žiška* v češtině — byl šlechtic narozený ve vsi české Trocnov, jejíž jméno nosil, než byl nazván *Žižka*¹). —

Těmto svědectvím, zejména Balbínovu a Beckovského, se hojně věřilo a proto není divu, že mu uvěřil i český buditel historik František Martin Pelcel, avšak jen v prvním vydání své *Kurzgefasste Geschichte*

¹ Doklady, které tu přehlédnuté a místy i doplněné uvádíme, otiskujeme z Jungmanna, z Tomana na str. 779—780, Langa na str. 290; Lenfantův výklad je z Frinty na str. 195—196. Je to až dosud nejúplnější řada podobných výkladů, nepochybujeme však, kdybychom probrali všechny dějepisce Žižkovy doby, jak je uvádí na př. Tomek v *Žižkově životopisu* atd., že by se našel ještě nějaký nový doklad. To však není naším úkolem, už proto ne, že by se tím nijak nepřispělo k výkladu. Probratí ony dějepisecské zprávy vzal na se, tušíme, pro Sborník *Žižkův* F. M. Bartoš.

der Böhmen z r. 1774. V tu dobu se však s výkladem jména *Žižkova* obíral patriarcha české a slovanské filologie Josef Dobrovský a poučil Pelcla. Ve Vorberichtu druhého vydání *Kurzgefasste Geschichte* z r. 1779 čte se pak již něco jiného: „K roku 1418 (na str. 254 tohoto vydání) pravím, že slovo *Žižka* neznamená jednookého, jak to udávají někteří dějepisci. Je to s tímto jménem právě tak, jako kdybychom chtěli jméno Kroesus překládati slovem bohatý, jméno Irus slovem chudý. Co tedy znamená *Žižka*? Podle etymologie češtiny značí paliče, žháře (ein Brenner), jak bude dokázáno na jiném místě (ve spise *Böhmische Litteratur*).“ Ve spise samém je na str. 254: „Zde (totiž ve válkách mezi Prusy a Litevci) ztratil prý *Žižka* jedno oko a proto obdržel příjmení *Žižka*, to jest jednooký. Avšak *Žižka* neznamená jednookého ani v češtině ani v jiné řeči slovanské.“ Totéž je pak uvedeno i v třetím vydání (r. 1782) a ve čtvrtém (r. 1812). —

Krom toho měl Pelcel ještě důvod jiný, aby upustil od mínění, že jméno *Žižka* znamená jednookého; v připomenutém Vorberichtu otiskl dvě listiny o *Žižkovi*, do té doby neznámé, z nichž jednu z r. 1378, tedy dle Pelcela z doby, než oslepl na jedno oko. Avšak my ani dodnes nevíme, kdy vlastně *Žižka* ztratil první oko; proto listina z r. 1378 nemůže sama o sobě popíratí rovnici: *Žižka* = jednooký. Rozhodnou tu jiné důvody.

Toman na str. 789 je toho mínění, že těmito dvěma důvody (totiž předně, že *Žižka* již před oslepnutím na jedno oko, r. 1378, sám sebe *Žižkou* nazývá, pak že *Žižka* neznamená jednookého ani v češtině ani v jiné řeči slovanské), „na více než sto let umlčel náhled, že *Žižka* značí jednookého.“ Víme sice, že si Pelcova mínění vlastenci dlouho vážili, ale myslíme, že tu působily i jiné důvody. Jistě, že rozhodovalo také to, že i Jungmann ve Slovníku českoněmeckém z r. 1835 pomáhal potřítí ono mínění. Praví Jungmann: „od něhož (totiž *Žižky*) poněvadž byl jednooký, per antonomasiam *žižka* slove tolik co jednooký (coeles), ein Einäugiger.“ I to tušíme rozhodovalo spolu, že se Palacký nepřidal k výkladům těch několika starších dějepisců, a že ve své stati Popis jmen řadil jméno *Žižkovo* mezi jména osobní. Že pak toto mínění, jako by slovo *Žižka* znamenalo jednookého, na sto let bylo umlčeno, o to zásluhu má i výklad Hankův, o němž hned dále.

Je to vskutku teprve H. Toman, jenž se r. 1892 zase toho výkladu ujímá. Pravil na str. 779: „Patnácté století o výklad příjmení tohoto se nestaralo, poněvadž badání toho nebylo v duchu času neb

snad význam příjmení toho vůbec známý výkladu nepotřeboval². V XVI., XVII., XVIII. století byl bez odporu všeobecně³ rozšířen náhled, že slovo *Žižka* znamená jednooký⁴. Na to Toman, první z českých badatelů, uvádí citovaná již místa z Dubravia, Veleslavína, Theobalda, Komenského, Balbína, Beckovského a pokračuje (na str. 780): „Tedy nejen dějepisci, ale především filologové a tito beze všeho dotknutí se osoby vojevůdce *Žižky* vykládají jako věc známou, že *Žižka* znamená tolik co jednooký. Nelze také soudit, že by byli naskrze jeden čerpali z druhého; tak zajisté Veleslavín nekořistil z krátké poznámky Dubravia, ale spíše čerpali z živého užívání lidu neb podání v lidu panujícího.“ Na str. 781 mluví o „významu od starodávna příjmení *Žižka* dávaném.“ Potom se pokouší vyvrátit Pelcelovo mínění a dodává: „Nemůžeme než se vrátiti k nevyvrácenému starému podání, které se opírá o tak vážná svědectví mužů vzděláním své doby slyoucích a mluvícé nebo písíce o *Žižkovi* jsme povinni uvéstí, že jméno jeho aspoň dle starého jazykového podání znamenalo jednookého.“

Mínění Tomanovo o významu *Žižkova* jména přijal za své Šusta. Uved citát z Hasištejnského, jenž Tomanovi ještě nemohl býti znám, protože listář Hasištejnského vyšel teprve r. 1893, Šusta praví na str. 24 „...stejný výklad jménu dávají Dubravius, Veleslavín, Theobald i Komenský, tedy mužové, jimž duch jazyka českého nebyl cizí.“

Výklady Tomanovy a Šustovy si žádají několik poznámek. Tak bychom se neodvažovali tvrditi se Šustou, že Theobaldovi duch jazyka českého nebyl cizí. Narodil se r. 1586 ve Slavkově u Falknova (srov. Ottův Slovník naučný) a prvního vzdělání nabyl na školách svého rodiště. R. 1602 odešel na universitu wittenberskou; r. 1605 pobýval v Čechách jako učitel němčiny některých mladých šlechticů. Za tohoto pobytu v Čechách rozhojnil materiál dosud jen kusý k připravovanému dílu o husitské době, jež vyšlo potom tiskem ve Wittenberce r. 1609 pod názvem Hussitenkrieg atd. Kde byl by tedy tento spisovatel poznal ducha českého jazyka?

Z okolnosti, že Dubravius atd. přikládají jménu *Žižka* význam jednooký, nevyplývá ještě, jak myslí Šusta, že jejich výklad je správný

² Nám se zdá, že si Čechové dávali jméno *Jan Žižka* v XV. století, protože bylo památkou z těch slavných dob a válek, o výklad se nestarajíce; etymologisovati jest ovšem potřebou až teprve v dobách humanistických, probudivších zájem i o jazykovědu.

³ To není zcela přesné; z každého století máme tak jeden dva toho doklady, jak jsme právě viděli.

a dokonce z ní nevyplývá, že nám Dubravius a j. zachovali staré jazykové podání, podle něhož jméno *Žižka* znamenalo jednookého, jak praví Toman.

O této tradici praví Lang na str. 290—291: „...byl-li slavný válečník *Jan z Trocnova* pojmenován *Žižkou* teprve podle své jednookosti, pak zajisté appellativum *žička* s významem »cocles« musilo žít v jazyce té doby, kdy *Žižka* prvé oko ztratil. Kdy se to stalo, nelze ovšem s určitostí říci, ale pravděpodobně někdy v druhé polovici XIV. stol. — a přece v písemných památkách této doby nenajdeme ani stopy appellativa *žička* »cocles«, ba naopak doklady vážené ze staročeských slovníkův a mammotrektů XIV. stol. a prvé polovice XV. svědčí výmluvně proti tomu; zde často byla příležitost tlumočiti lat. *cocles* nebo *monoculus* výrazy českými, ale ani jednou nestalo se slovem *žička*, nýbrž vždy jen adj. *jednooký* nebo subst. *jedno(v)očec*.“

Tím Lang zcela bezpečně vyvrátil domněni, že *Žižka* byl nazván *Žižkou* proto, že byl jednooký. K tomu přistupuje ještě okolnost, již jsme uvedli na str. 9, totiž, že kdyby bylo bývalo appellativum *žička* »jednooký«, nebylo by zajisté potřeba říkati „*Žižka* jakýsi jednooký“.

A tak je tedy jisto, že ony výklady Dubraviovy a j. jsou nikoli jazykové podání, t. j. zprávy o tom, že bylo v češtině appellativum *žička* s významem jednooký, nýbrž etymologické výklady, a to výklady ex post, per antonomasiam, jak to řekl již Jungmann a vlastně Pelcel. Humanismus oživil zálibu v etymologisování, a lze pochopiti, že do jména *Žižka* byl ex post vkládán význam jednooký. Je tomu právě tak, jako kdybychom vykládali, že *lazar* znamená od původu ubožáka, *jidáš* zrádce atp.

Nesmí nás proto mýlit, že místo citované z *Lactiferu* vypadá tak, jako kdyby bylo čerpáno z živé mluvy: „*monoculus*, *jednowoký*, *žička*.“ Jen tehdy, kdyby byl býval *Lactifer* vytištěn ne r. 1511, nýbrž v první polovici století XIV., svědčil by, že v jazyce českém existovalo appellativum *žička* ve významu jednooký a že náš slavný *Jan Žižka* byl tak nazván, protože byl jednooký.

Ostatní z výkladů, jež jsme svrchu uvedli souborně, zřejmě ukazují, že jsou to etymologie, nikoli svědectví čerpaná z živé mluvy. Nejlépe je to viděti ještě na *Veleslavínově* slovníce *Silva quadrilinguis*. Tam je na str. 1351 heslo *slepý*. V podrobnějším výkladě u tohoto hesla čteme také přídavné jméno *gednooký*, na *gedno oko slepý*, ale nikoliv jméno

žizka. A teprve na str. 1872 pod heslem *Zižka* čteme: „*Zižka*¹, jednooký.“ Z toho je, tušíme, patrné, že rovnice *Žižka* = jednooký vznikla Veleslavínovi teprve výkladem jména *Žižka* jakožto jména vlastního, a že nebyla ještě u něho rovnice *žizka* (t. j. appellativum) = jednooký. Ostatně totéž ukazuje se už, rozebereme-li podobně Reschelia, jenž sbíral svůj slovníkový materiál před Veleslavínem.

V souvislosti s tímto našim výkladem není jistě bez významu ani to, že v některých současných kronikách a pramenech historických nic nečteme o tom, že se *Žižka* nazýval tak proto, že byl jednooký, ač k tomu byla příležitost. Viz dále na str. —.

Jest ovšem dosti podobno pravdě, že se tyto etymologie rozšířily; zejména Veleslavínův Historický kalendář a Silva quadrilinguis mohly k takovému rozšíření přispěti. Avšak s druhé strany podobá se pravdě i to, že se rovnice *Žižka* = jednooký rozšiřovala stranickými boji mezi katolíky a utrakvisty v Čechách, kdy se jméno *Žižkovo* ozývalo velmi často, protože jméno *Žižka* a husitství splývalo v jednu představu. Hledme na příklad, jak Hasištejnský mluví ve svém listářu česky i latinsky o *Janu Žižkovi*; je to dosti často a vždy stejně. Na str. 23 píše (z r. 1483): *Annis abhinc septuaginta inter caetera mala haec quoque pestis apud nos Žižka, ut ferunt, auctore inolevit, ut ecclesiae . . . vastarentur* (před sedmdesáti lety mezi jinými neštěstími zuřil i ten mor u nás vinou *Žižkovou*, jak říkají, že kostely . . . byly pustošeny); na str. 40: „*Zyžka . . . passim praedas agitabat* (Ž. na všech stranách plnil)“; na str. 80 (z r. 1497): „*. . . toho času, w kterýž gest Jan Žyžka zemi tuto welmi velikými trápil záhubami*“; na str. 101: „oni škodliví časové, kteří sú za *Žyžky* byli“; na str. 150: „*damnata Žižcae tempora* (prokleté doby *Žižkovy*).“ Toto vše je však jen ohlas katolických nářků, jak je čteme na př. r. 1519 u téhož Petra z Rožmberka, k němuž se obracel připomenutý traktát Hasištejnského (AČ. 7, 554): „Když z dopuštění božieho kacieř *Žižka* s jinými bludnými lidmi v této zemi České proti křestanóm (!) jsou povstali a kláštery a kostely pálili a osoby duchovnie a zákonníky mordovali a rozháněli a statky jejich brali . . .“

Z toho ze všeho vidíme, tušíme, s dostatek, že takové výklady nic neznamenají pro naši otázku, že z nich naprosto nelze odvozovati to, co z nich odvozují Toman a Šusta.

¹ V obojím případě je tištěno *Zižka* a je to snad tisková chyba místo *Žižka*. Chyb toho druhu jest u Veleslavína dosti. Srovnej s tím, že v Kalendáři historickém na str. 77 jest zase vytištěno *Žižka*, u nás na str. 10. Avšak srovnej ještě s tím naši kap. 14.